

A cseh szókincs magyar elemeinek problematikája

I. A kérdés történetéhez

1. A cseh szókincsben fellelhető magyar elemek kutatásának története igen szerény. Amikor — mintegy húsz évvel ezelőtt — KNEI ZSA akadémikus egy népszerű tanulmányban összefoglalta a szláv nyelvek magyar elemeire vonatkozó ismereteinket, ezt írta: „A cseh nyelvre gyakorolt magyar hatás nem jelentős, hiszen a csehekkel való kapcsolataink sohasem voltak szorosak. Az a néhány kifejezés, amely utat talált a csehbe (*tábor, husár, dolmán, boztyán* stb.), majdnem kivétel nélkül a katonai terminológia körébe tartozik, s a XVI—XVII. században, a vallásháborúk idején került a cseh nyelvbe.¹

Ma már e megállapítás egyetlen lényeges pontjával sem tudunk teljes egészében egyetérteni. A cseh szókincs magyar elemeire vonatkozó ismereteink húsz évvel korábbi állapotát azonban KNEI ZSA szavai jól érzékeltetik. A magyar nyelvtudományban ezen a területen kimutatható előmunkálatok igen szerény volta kifejeződik KNEI ZSA dolgozatának egy másik helyén is, nevezetesen ott, ahol szerzőnk az egyes szláv nyelvek magyar elemeire vonatkozó magyar irodalmat foglalja össze: itt hiába keressük a cseh szókincs magyar elemeire vonatkozó korábbi tanulmányokat (vö. i. m. 188. l.)

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy kutatási területünkön a magyar tudományban semmi sem történt, bár kérdésünkkel rendszeresen és átfogólag valóban nem foglalkozott senki. Joggal tekinthetjük magyar előmunkálatnak HALÁSZ IGNÁCNAK „Magyar elemek az északi szláv nyelvekben”² c. dolgozatát, amelyben a szerző RANK³ szótára alapján közli a cseh szókincsnek tőle magyarból származtatott elemeit; továbbá SIMONYINAK MARIÁNOVICs álnev alatt közölt „A magyar—szláv nyelvviszonyhoz” c. írását (Nyr. XLVI, 267—73), amely szintén tartalmaz a magyarból átvett cseh szavakat. Ezekben a cikkekben a szerzők a magyar nyelv oldaláról nézve a kérdést, egy-két cseh szótár anyaga alapján csupán megállapítják néhány magyar szónak a csehben való meglétét, de ezen túl nem mennek; az átvétel körülményeivel, az átvett szavaknak a csehben való külön életével, ott kifejlődött jelentésárnyalataival, alakváltozataival és származékaival nem foglalkoznak. Hasonlóképpen előmunkálatnak tekinthetjük MELICH ilyen irányú munkásságát, melynek eredményeit részben a Magyar Etymológiai Szótár egyes szócikkei tartalmazzák, és KNEI ZSA ISTVÁNNAK a magyar nyelv szláv jövevényszavait tartalmazó

¹ Magyar elemek a szláv nyelvekben. A magyarság és a szlávok. Szerk.: SZEKFI GYULA. Budapest, 1942. 185. l.

² Nyr. XVII, 250—5, 300—7, 444—9, 495—500, 532—6; XVIII, 212—6.

³ J. RANK, Neues Taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen Sprache. I—II. Prag, 1882.

etimológiai szótárának⁴ cseh adatait is, amelyek főleg a gazdag cseh (régi és XIX. századi) szótáriródalom átfogó áttekintésének eredményei. Értékes előmunkálatnak tekintem DÉCSY GYULÁNAK e témakörben végzett munkásságát is.⁵

A cseh szókincs magyar elemeivel rendszeresen és átfogóan ez ideig a cseh nyelvészeti irodalomban sem foglalkozott senki. Mégis nyugodtan mondhatjuk, hogy az előmunkálatok ebben a témakörben ott hosszabb és gazdagabb múltra tekintenek vissza, mint nálunk.

Egyes cseh szavak nyilvánvaló magyar eredetét már JUNGSMANN szótára jelöli. A magyarból való átvételt jelzi KOTT, RANK, a „Příruční slovník jazyka českého”⁶ című akadémiai értelmező szótár, továbbá a nagyközönség számára készült TRÁVNÍČEK-féle cseh kis értelmező szótár⁷ és a most megjelenő félben levő kétkötetes „Slovník spisovného jazyka českého” című akadémiai kis értelmező szótár is.⁸ GEBAUER torzóban maradt cseh nyelvtörténeti szótára — főleg ASBÓTH OSZKÁR akadémikus, magyar szlavista felvilágosításai alapján — szintén közöl magyar etimológiai utalásokat. — Említésre méltók egyes cseh etimológusok munkái is, így elsősorban ANTONÍN MATZENAUER 1870-ben Brünnben megjelent, „Cizí slova v slovanských řečech” című monográfiája, amely több magyar eredetű cseh szót is tárgyal; figyelemre méltók MATZENAUERNAK a Listy filologické c. folyóiratban megjelent etimológiai írásai is. Itt említhetők a HOLUB-, majd a HOLUB—KOPEČNÝ-féle cseh etimológiai szótárak magyar etimológiái is.⁸ A magyar etimológiák szempontjából a leggazdagabb MACHEK akadémikus cseh és szlovák etimológiai szótára,¹⁰ amely az irodalmi nyelv mellett a cseh, morva és szlovák nyelvújítások maga gyűjtötte magyar jövevényszavait is figyelembe veszi, és nagyban támaszkodik a cseh szókincs magyar elemei legjobb cseh szakértőjének: VL. ŠMILAUER professzornak főleg a „Naše řeč” című folyóiratban közölt magyar etimológiáira és tanácsaira. Végül meg kell említenem a cseh nyelv történetének kiváló ismerőjét és művelőjét: V. FLAJSĚANSOT, aki „Náš jazyk mateřský” (Praha, 1924) című művében a cseh szókincs fejlődését is behatóan tárgyalja. FLAJSĚANS (i. m. 218. l.) látszólag összefoglaló igénnyel tárgyalja a magyar nyelv hatását a (Hus korabeli) cseh szókincse, de GEBAUER szótárához képest is igen kevés szót említ, forrásait pedig nem jelöli meg.

II. Módszertani elvek

2. A történelem folyamán sok magyar szó került a csehbe, részben közvetlenül a magyarból, részben a szlovákon keresztül.

A szlovák irodalmi- és köznyelv közvetítésével a XIX. és XX. században juthattak magyar szavak a csehbe, de még több kerülhetett oda korábban

⁴ KNIEZSA ISTVÁN, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1955. I, 1—2. rész.

⁵ MNy. LI, 453—63., továbbá Pais-Eml. 664—7 és „Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache” (Ural-Altäische Bibliothek VII) Wiesbaden, 1959.

⁶ FR. ŠT. KOTT, Česko—německý slovník . . . I—X, Praha, 1878—1906; RANK i. m.; Příruční slovník jazyka českého. I—VIII, Praha, 1935—1957.

⁷ FR. TRÁVNÍČEK, Slovník jazyka českého. Praha, 1935.

⁸ I. kötet A-M. ČSAV. Praha, 1960, füzetekben máig.

⁹ JOSEF HOLUB, Stručný slovník etymologický jazyka československého. Praha, 1937; HOLUB—KOPEČNÝ: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1952.

¹⁰ V. MACHEK: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957.

morvaországi cseh, illetve szlovák és nyugat-szlovák nyelvjárások érintkezése folytán. Igaz azonban, hogy az ide tartozó szavak nagyobb részénél a szlovák közvetítés tényét nemcsak hogy nem tudjuk jelenlegi szlovák lexikális ismereteink szerint igazolni (mivel a szó a szlovákból egyszerűen nem mutatható ki a már rendelkezésünkre álló szlovák szótáriradalom alapján), de nem is kell föltétlenül annak igazolására törekednünk: e szavak ugyanis egymástól függetlenül átkerülhettek a csehbe is, a szlovákba is, ha csehek (ideértve természetesen a morva-cseheket is) és magyarok, illetve szlovákok és magyarok közt közvetlen érintkezés volt. Szerintem vitathatatlan — mai ismereteink szerint —, hogy csehek (illetve morvák) és magyarok közt közvetlen érintkezés volt. Ezt történeti és nyelvészeti tények egyaránt igazolják.

Ezért munkámban nem a cseh nyelv magyar jövevényszavait, hanem a cseh szókincs magyar elemeit vizsgálom.

3. A cseh szókincsben kimutatható magyar hatás természetesen felveti a cseh—magyar érintkezések minőségének a kérdését is.

A szókincsbeli hatások vizsgálatában nem feltétlenül helyénvaló a *kapcsolat* szó. Ez esetben én inkább érintkezésről beszélek. A kapcsolat szó jelentése ugyanis túlságosan tág. Két nép vagy ország közt létrejöhethet és fennállhat átmeneti ideig vagy tartósan laza vagy szilárd kapcsolat anélkül, hogy a kettő (területileg) érintkezne, és így természetesen anélkül, hogy a két ország népe egyáltalán közvetlen érintkezésbe kerülhetne egymással. Az ilyen kapcsolat a nyelvek közt létrejövő, érvényesülő kölcsönhatás szempontjából jóformán semmit sem jelent: legfeljebb egyes elszigetelt szavak átvételét eredményezheti. A jövevényszók azonban általában a tömeges népi érintkezés hétköznapi életében kerülnek átvételre. Ez így van ma is mindenütt, ahol két nép él egymás mellett, tehát két nyelv érintkezési vonala (az ún. nyelvhatár) mentén, továbbá ott is, ahol egy bizonyos nyelvi közösség egy másik nyelvi közösségbe ágyazva él (nemzetiségi sziget, nyelv-sziget). És így lehetett ez a múltban is.

„Véleményem szerint a tudós kölcsönzések kivételével (amelyek átvételére esetleg könyvi, de minden esetre egyéni úton került sor) a köznapi használatban polgárjogot nyert jövevényszavak döntő többsége közvetlen *népi érintkezés* útján és rendszerint *kétnyelvű környezetben* került az átvevő nyelvbe. Ott, ahol két nyelv érintkezik, és a két nyelvi közösség tagjai kölcsönösen — legalább passzív fokon — ismerik a másik nyelvet is, alkalmi szókölcönzésre a beszéd folyamán lépten-nyomon sor kerül, és az alkalmi kölcsönzések gyakorisága következtében egy-egy szó szintén igen gyakran végleg polgárjogot nyer az átvevő nyelvben. Ilyen környezetben a szóátvétel elkerülhetetlen a mindennapi életben szükséges nyelvi érintkezés következtében” (SULÁN, Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához: MNyj. VII, 64).

4. Két nép tartós érintkezése legalábbis bizonyos fokú kétnyelvűséget eredményez. Kétnyelvű környezetben, vagyis ott, ahol tömeges népi érintkezésről van szó, a szókölcönzés a következőképpen történik: az átvevő nyelvet beszélő népi közösség kétnyelvű rétege ismeri, érti a másik nyelv szavait, tudja azt is, hogy a szó melyik része (töve) hordozza a szótári jelentést. A kétnyelvű egyénnek kettős nyelvi tudata van; ezért anyanyelvi beszédébe másik ismert nyelvének szavait akaratlanul is belekeveri, de úgy,

hogyan beilleszti őket anyanyelvének rendszerébe: az anyanyelve hangrendszeréből hiányzó hangokat (amelyeket a kétnyelvűség alsó fokán még nem is tud ejteni) a hangszín és képzésmód tekintetében hozzájuk legközelebb álló saját nyelvi hangokkal helyettesíti; a szó hangalakját, különösen a szóvéget, a szó hangtani szerkezetét meghatározó anyanyelvi rendszer szabályai szerint alakítja (ez különösen látható a nemektől és tövektől, továbbá az élőség és élettelenység kategóriáitól meghatározott névszórágózási rendszerrel bíró szláv nyelvekbe történő átvétel esetén), vagyis formanscseréket hajt végre, illetve a másik nyelvből vett szavakat anyanyelvi beszédében megtoldja saját nyelvi képzőkkel stb. Az ilyen módon való gyakori használat mellett sok másik nyelvi szó használata megszilárdul, azaz jövevénysszóvá válik (SULÁN, Zur Frage des Bilinguismus: Slavica III [1963]).

5. A mi szempontunkból tehát az egyik fő kérdés ez: voltak-e magyarok és csehek közt az idők folyamán a fenti értelemben népi érintkezések?

E kérdés eldöntéséhez át kell tekintenünk a cseh—magyar történeti kapcsolatokat és megvizsgálandó a cseh szóanyag is. A történeti kapcsolatok tényének bizonyítékait ugyanis nemcsak a történeti kútfőkben kereshetjük, hanem a szókincsben is, mint ez általában elfogadott ott, ahol történeti kútfők keveset mondanak vagy esetleg nincsenek is.

III. A magyar—cseh szótári kölcsönhatások történeti háttere

6. Mint nyelvész, természetesen nem vállalkozom arra, hogy a magyar—cseh érintkezések történetének akár csak áttekintését adjam. Csupán végigmegyek a magyar—cseh történeti érintkezések néhány fontosabb állomásán és azt vizsgálom, milyen minőségű érintkezések voltak ezek, volt-e ezekben szerepe a népnek is.¹¹

A) A magyar és a cseh uralkodó házak, illetve körök érintkezései megvizsgálásának eredménye:

Még a dinasztikus és főúri kapcsolatok is latba esnek a cseh—magyar szókincsbeli hatások tanulmányozásában, mert nem egyének, hanem közösségek érintkezését jelentik. Ha a magyar uralkodó ház egy-egy tagja Csehországba ment férjhez, vagy ha a cseh uralkodó ház egyik-másik tagja a magyar királyi udvarban, illetve a magyar uralkodónál keresett menedéket stb., ez mindig az illetőt és kíséretét (az udvarbeli közvetlen környezetet, esetleg a baráti kört, nagyobb létszámú személyzetet és fegyveres kíséretet) jelentette, amelynek száma több száz főt is kitehetett. Ezek a kisebb-nagyobb közösségek az új környezetbe kerülve, — nyelvi szempontból — idegen nyelvi környezetbe ágyazott más nyelvi közösségeket alkottak, amelyeknek számos tagja az együttélés során kétnyelvűvé válhatott, és idegen nyelvi hatások felvevője, illetve saját nyelvi hatások közvetítője lehetett idegen nyelvű környezeté felé, az együttélés időtartamának és a két nyelvi közösség közötti érintkezés intenzitásának megfelelő mértékben és arányokban. Az Árpádok

¹¹ A cseh—magyar történeti kapcsolatok részleteire nézve l. főleg a következő munkákat és az azokban közölt bibliográfiát: 1. F. TADRA, O styčích s cizinou do válek husitských. Praha, 1897. — 2. KOVÁCS ENDRE, Magyar—cseh történelmi kapcsolatok. Budapest, 1952. — 3. J. MACŮREK—M. REJNUŠ, České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Praha, 1958.

és a Přemyslidák közt megvalósult érintkezések ugyan az udvari, tehát az uralkodó házak és főúri körök tagjai közt alakultak, fonódtak és fejlődtek, mivel azonban ezek az érintkezések a politikában és nem egyszer fegyveres összecsapásokban valósultak meg, ez érintkezések tudó vagy tudatlan tanúi és hordozói mindig a magyar és a cseh nép tömegei is voltak. Ilyen körülmények közt érvényesültek bizonyos szókincsbeli kölcsönhatások is magyar és cseh viszonylatban.

B) A szókincsbeli kölcsönhatás lehetőségének hatékonyabb történeti bizonyítékait jelentik a két nép közvetlen és tömeges érintkezésének különböző, huzamos ideig fennállott alkalmi, illetve formái. Ezek közül itt csak a legfontosabbakat említeném.

a) A cseh — magyar népi érintkezéseket már a honfoglalást követő első három évszázadban elősegítette az, hogy a két ország ebben az időben egymással — Morvaország területén — volt határos. A kérdéssel — főleg a cseh források alapján — magyar részről ERNYEY JÓZSEF foglalkozott¹² behatóan. Eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: A magyarok honfoglalása Morvaországot is érte, azaz magyarok Morvaország területére is behatoltak és ott megtelepedtek, illetve megszállták a Trencséntől Morvába és Morvában a vezető útvonalakat, a szorosokkal és az Olšava folyó partvidékére lefutó lejtőkkel együtt. Ezt a területet bevonták határvédő gyeprendszerükbe. Itt a határórség legkülsőbb peremén főleg magyarokat helyeztek el. Ez a határ vonal jóformán a XIII. század közepéig fennállott, és annak következtében szűnt meg, hogy a magyar határőrök letelepedtek, áttértek a földművelésre. Eközben pedig a morva hegyvidéki lakosok — az erdők irtásával — feltartóztatathatatlannal nyomultak az Olšava folyó gyéren lakott erdős síkságai felé. Ez az állandó betelepülő morva népesség fokozatosan asszimilálta az egykori magyar határőrök már megtelepedett életmódot folytató, földművelő utódait. A tatárjárás ezt a folyamatot betetőzte, IV. Béla és Kún László már hiába próbálták a régi határ vonalat visszaállítani.

A honfoglalás utáni X—XIII. században a cseh — magyar határ fennállása Morvaország délkeleti részében elősegítette a közvetlen cseh — (morva) — magyar népi érintkezés és kölcsönhatások kialakulását.

E határ megszűntével, helyesebben magyar területre történt kényszerű visszavonásával a cseh — magyar népi érintkezések Morvaország területén nem szűntek meg: a Morvaországban birtokló magyarországi urak és magyar nyelvű alkalmazottaik és jobbágyaik fenntartották ezeket a népi érintkezéseket. A XV. század végén, de különösen a XVI—XVII. században — a törökdúlás idején — tömeges magyar bevándorlás folyt Morvaországban, ami fokozta a morva területen való cseh — magyar népi érintkezéseket.

A Délkelet-Morvaország területén, közvetlenül a magyarok bejövetele után, a magyar állam alakulása folyamán Morvaország délkeleti területén létrejött cseh — magyar határ a XIII. század közepén ugyan keletre, kb. a mai szlovák — morva határ vonalra tolódott át, a morvaországi cseh és a morva — magyar új határ menti magyar etnikumú lakosság közvetlen érintkezésének a lehetősége mégsem szűnt meg. Az a sáv ugyanis, amelyen a morva — szlovák határ mentén, Morvaország területén ma szlovák etnikum lakik, a magyar határórség visszavonása, illetőleg asszimilálódása után jóideig lakatlan volt, Morvaország keleti felében szlovákoknak ebben az időben (XIII—XIV. század)

¹² ERNYEY JÓZSEF: Morvaország magyar urai. Turul, XXXIX, 1925, 6—15.

még nincs nyoma. A morvaországi csehek tehát kelet felé csak a mai Szlovákia legnyugatibb sávjában levő, a magyar határvédelmi gyepűrendszerbe tartozó őrhelyek magyar etnikumával érintkezettek. E határőrhelyek magyar etnikumának emlékét őrzik pl. az ún. „Záhorie” területén levő szlovák községek olyan nevei, mint *Sekule* ('székelyek'), *Uhorská Ves* ('magyar falu') (ma szlovákul Záhorská Ves), továbbá a palócokra utaló négy községnév — *Plavecký Štvrtok*, *Plavecké Podhradie*, *Plavecký Sv. Mikuláš*, *Plavecký Sv. Peter* — valamint az itteni szlovák nyelvjárásokban kimutatott néhány régi magyar jövevényszó.¹³

b) A már említett bevándorlás mellett nyilván már korábban szerepet játszottak a népi érintkezések szempontjából a Cseh-, illetve Morvaországban történt magyar települések, illetőleg a magyarok járás-keleése Morvaország (és Csehország) területén, aminek emlékét őrzik a magyarok egykori jelenlétére kétségtelenül utaló *Uherce* ~ *Uhřice* ~ *Uhřinov* ~ *Uhřinovice* ~ *Uhřičice*-féle helynevek.

c) A cseh—magyar népi érintkezések bizonyos formáit jelentették a cseh forradalmi huszita mozgalmak magyarországi hatásai, mint pl. a prágai egyetem magyarországi diákjainak szerepe az egyetem életében, továbbá Hus tanainak terjesztésében, illetőleg részvétele a huszita harcokban. A népi érintkezések vizsgálata szempontjából a huszita háborúk és harcok figyelemre méltó kísérő körülménye az, hogy az akkor Felső-Magyarország (a mai Szlovákia) területén hódító cseh seregeket rendszerint a huszita hiten lévő cseh telepések ezrei követték. A huszita cseh telepések a katonai helyzetnek megfelelően letelepedtek, nem egy esetben évtizedeket töltöttek magyar területen. E cseh huszita települések vége az volt, hogy kisebb részüket kiűzték Magyarországról, míg nagyobb részüket Mátyás király megnyerte és a maga szolgálatába állította: későbbi zsoldos serege magjává tette.

d) A magyar—cseh népi érintkezés fejlődése és a nyelvi kölcsönhatások ezen alapuló szélesedése és szilárdulása szempontjából, figyelembe veendő a magyar seregekben (különösen Hunyadi János és Mátyás király seregeiben) tömegesen szolgáló cseh zsoldosok szerepe, és Mátyás király békés és hadi jellegű cseh kapcsolatai is.

Úgyszintén nem hanyagolható el az a tény sem, hogy a Magyarország déli és középső területein a török ellen harcoló császári egységeknek számszerűen is nagy részét a cseh királyság területéről származó katonák, tehát csehek tették ki; ezek általában hosszú éveken keresztül tartózkodtak és harcoltak magyarlakta területeken.¹⁴ Úgyszintén számbaveendő az a tény, hogy a magyar függetlenségi harcok idején (a Bocskai-, Thököly-, Rákóczi-féle hadjáratok) a Magyarország területén, a magyar csapatok ellen harcoló császári seregek katonáinak nagy része cseh nyelvű volt, továbbá az is, hogy II. Rákóczi Ferenc csapatainak túlnyomó többsége Bercsényi Miklós vezénylete alatt nagyjából egy évtizeden át a mai Délnyugat-Szlovákia területén álló-

¹³ Vö. FR. SIMA, *Tegez 'vačok, vrecko na šatách'*. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XI—XII, (Bratislava, 1959—60) 66—72.

¹⁴ Vö. pl. JAROSLAV DŘÍMAL, *Účast moravské zemské hotovosti v boji proti Turkům při obraně Bělehradu r. 1521*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university, X [1961], Řada historická č. 8. 149—160 l. — A csehek szerepét a török elleni harcokban összefoglalóan tárgyalja a MACŮREK—REJNUŠ-féle idézett gyűjtemény III. „Obrona proti společnému nebezpečí” című fejezete (l. ott 123—128. l.). — L. ugyanott a kérdés korábbi irodalmának gazdag bibliográfiáját, a fejezet idevágó részének 1—19. számú jegyzeteiben.

rásozott, a császáriakkal (tehát cseh nyelvű tömegekkel is) éppen a morva határ mentén állandó harci érintkezésben volt, portyázó egységeit szinte napról-napra küldte Morvaország területére — a császáriak viszonyait kémlelendő, illetve a seregek ellátására szükséges javak megszerzése végett (SULÁN: StudSl. III [1957], 295—6).

e) A magyar—cseh népi érintkezések szempontjából számba veendő a gazdasági és egyéb érintkezések is, amelyek a két nép egész történelme folyamán különösen a morva városok, birtokosok és kereskedők és Magyarország közt kialakultak. Történeti forrásaink és a vizsgált nyelvi anyag tanúságai szerint számottevő volt főleg a cseh—magyar posztókereskedelem, valamint a magyar—morva—cseh szarvasmarha-, illetve lókereskedelem.¹⁵

f) A magyar—morva—cseh kereskedelmi kapcsolatok körében meg kell említenünk a morva—cseh—magyar kereskedelmi érintkezésnek egy olyan formáját, amely szorosán a népi érintkezések körébe vág, így tehát a nyelvi kölcsönhatások talajaként figyelembe veendő, ez pedig a népi piaci kapcsolatok, piaci érintkezések. A XIV. századtól és különösen a XVII—XVIII. században Morvaország (különösen) déli részének lakossága és Magyarország (főleg Északnyugat-Magyarország) több magyarlakta területének lakossága közt élénk piaci kapcsolatok voltak, amelyeknek fő tartalmát a sertés — birka és főleg a ló — és szarvasmarha adásvétele képezte.¹⁶

g) A Habsburg-monarchia kialakultával a cseh—magyar népi érintkezések még jobb feltételei jöttek létre. A nyelvi kölcsönhatás szempontjából is érdekes, monarchián belüli cseh—magyar népi érintkezések részletezésére nem térünk ki, minthogy e korszaknak figyelembe vehető vonatkozásai nagyrészt közismertek.

IV. A cseh—(morva—)magyar érintkezések néhány nyelvi bizonyítéka

7. Azt, hogy csehek, morvák és magyarok a történelem folyamán valóban tartósan és intenzíven érintkeztek, nyelvi jellegű tények is bizonyítják. Az ilyenek felhasználása a magyar őstörténeti, etimológiai és településtörténeti kuta-

¹⁵ Sajnálatos, hogy a cseh—magyar gazdasági érintkezések története még kidolgozatlan, bár sok részletkérdés már az irodalomban is ismeretes. Az ilyen irányú vizsgálatok szükségességére, illetve feladataira és gazdag problematikájára rámutattak JOSEF MACŰREK és ARNOŠT KLÍMA cseh történészek, a stockholmi történész-kongresszuson. Kongresszusi beszámolójuk téziseit l. Zpráva Československé historické společnosti, 1959. 3. szám. — L. továbbá R. PRAŽÁK, Výsledky a úkoly studia česko—maďarských vztahů. (Sborník prací Fil. fakulty brněnské university. X, Řada historická (C), č. 8. 492—508) című tanulmányának bibliográfiáját. — Vö. továbbá FR. GRAUS, Český obchod se sukmem ve 14. a počátkem 15. století. Praha 1950—59. — A cseh—magyar történeti kapcsolatok sokoldalú problematikájának kifejtésére l. J. MACŰREK, Problémy a úkoly historické práce na Moravě, Č(asopis) M(atice) M(oravské) 1947. évf. 1—2. szám — L. ugyanott a morva kutatók tanulmányainak bibliográfiáját a cseh—magyar kapcsolatokról.

¹⁶ A magyar—cseh szarvasmarha-, ill. lókereskedelemre nézve vö. TAKÁTS SÁNDOR következő dolgozatait: 1. A magyar marhák és lovak szállítása Csehországba (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, VII [1900] 42. és kk. l.). — 2. Marhakereskedésünk a keleti kompánia kezében (uo. 480. és kk. l.). — 3. Az auspitzi (pusztapécsi) magyar marhavásárok régi kiváltságglevelei (uo. 1905. évi kötet, 228—32. l.). — 4. A Szegény magyarok c. könyve (Bp., 1927) VI. A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása c. fejezete (131—247). — Vö. továbbá pl. DR. ÉBER ERNŐ: A magyar állattenyésztés fejlődése. Bp. 1961. 51. l.

tásokban általában szokásos és elfogadott. Ezek bizonyító erejét akkor is elfogadjuk, ha a történeti forrásokban semmit sem találunk ezen érintkezések körülményeire vonatkozóan. Ez teljesen helyes eljárás, hiszen a népek történetének egyik forrása maga a nyelv-, illetőleg szorosabban a szókincs.

8. Ilyen elsősorban a Morva-, illetőleg Csehország területén kimutatható közvetlenül magyar eredetű, illetve a magyarsággal összefüggő helynévanyag.

„A megszakítás nélküli érintkezésből természetesen következik — írja MELICH, aki KNEZSÁVAL szemben a cseh—morva—magyar érintkezések folytonosságát és szoros voltát vallja —, hogy a morva- és csehországi folyó- és helynevek közül többnek csehből vagy németből vett, de a magyar nyelv törvényei szerint alakult magyar nyelvi formája volt, illetőleg ma is van.” Ilyen — a cseh —, illetve morva—magyar érintkezések folyamatosságát bizonyító — magyar nyelvi nevek a Prága városnév < XII. század előtti ócseh Praga > mai cseh Praha, továbbá a Morva folyó- és országnév < morvaszláv = cseh ~ szlovák Morava (vö. MELICH: MNY. XXXVI, 1—19, különösen 4. l.).

Ilyenek továbbá a magyarság egykori jelenlétére utaló (már korábban idézett) helynevek, mint pl. *Uherský Brod*, *Uherský Ostroh*, *Uherské Hradište*, *Uherce*, *Uhřice*, *Uherčice*, *Uhřinoves* stb. Ezek közül azoknak a bizonyító értéke nagyobb, illetve kétszeres, amelyeknek német megfelelői az *unger* ~ *ungern* melléknevekkel szintén utalnak a magyarok jelenlétére, a hely magyar vonatkozásaira, mint pl. *Uhřinov* ~ *Ungerndorf*, *Uhřice* ~ *Ungerndorf*, *Uherčice* ~ *Ungerschütz* stb. Ezekről ugyanis feltehető, hogy nem a cseh név pusztán német kalkjai, hanem minden bizonnyal párhuzamos: cseh ~ német helynévadás eredményei. (Ezek összeállítását l. MELICH: i. h. 9—11; l. ugyanott MELICHNEK e helyek földrajzi megoszlását szemléltető térképeit is, 12—13. l.)

Végül magyaroknak morva területen huzamosabb időn át való tartózkodására — és ezen keresztül a cseh—morva—magyar közvetlen és folyamatos érintkezés mellett — vallanak az olyan morvaországi helynevek, amelyek kétséget kizáróan magyar személy-, illetőleg helynevekből alakultak. Ilyenek pl. *Bánov* < magyar *Bán* személynévből, *Boršov* ~ *Boršice* < a magyar *Bors* személynévből, *Šarov* ~ *Šardičky* ~ *Šardice* < a magyar *Sár*, *Sárd*, *Sárod* helynevekből stb. (Az adatok forrásait l. MELICHNÉL: i. h. 8—9. l.)

9. A közvetlen cseh—magyar (népi) érintkezések nyelvi bizonyítékainak második csoportját az olyan magyar eredetű szavak, illetve egyes magyar eredetű szavak olyan jelentései és hangalakváltozatai alkotják, amelyek a cseh—morva nyelvjárásosságban ismertek, a szlovákban azonban nem tudjuk őket kimutatni. Ilyenek pl. a morvaországi (cseh nyelvjárású) *aldamáš* ~ *haldamáš* 'mercipotus; Kauftrunk' < a magyar *áldomás* 'ua.' | *bolomí* 'amens, demens; Töricht, verrückt' < magy. *bolond* 'ua.' | *čakan* ~ *čagan* ~ *čekan* 'clava mallearis cestra; Streithammer, Spitzhammer' < magy. *csákán* 'ua.' (vö. DÉCSY: Pais-Eml. 664—7 és SULÁN: Slavica II [1962], 119—122) | *moňa* ~ *muňa* 'ein Töpel, Klotz, einfältiger Mensch' < magy. *mony* 'scrotum, veretrum, verpa, mentula; Hode, männliches Glied' (StudSl. III, 291—2) | *pajsan* 'latro; ein Dieb' < magy. *pajzán* fr. 'galérien, forçat attaché à la chaîne' etc. (StudSl. III [1957], 293—4) | *pajtás* 'Taugenichts, Gauner' etc. < magy. *pajtás* 'socius, sodalis' (StudSl. IV, 409—15) | *palcát* 'caestus; Streitkolbe' < m. *pálca* + t 'baculus, fustis iaculum, telum, pugio → sceptrum' — magyar -t

tárgyragos alakja (StudSl. III, 294–5) | *portáš* 'membre de la garde frontière valaque-morave au XVIIe siècle' < magy. *portás* 'maraudeur' (StudSl. III, 295–6 és ALH. XI [1961], 258–61) stb.

V. A cseh szókincs magyar elemeinek rétegei

10. A cseh nyelv történeti és mai szókincsében sok olyan magyar elemet tudunk kimutatni, amelyeket joggal tekinthetünk a középkori cseh–magyar udvari-nemesi érintkezések (az állami élet-, lovagi-, katonai élet és hadi érintkezések, az udvari nemesi ruházat és az udvari nemesi élet szórakozásai fogalomkörébe tartozó) nyelvi nyomainak, bizonyítékainak. Ilyen magyar jövevényszavak a csehben pl.: *rákoš* 'magyar rendi gyűlés → a gyűlés helye → (esti) összejövetel beszélgetés végett' < magy. *Rákos*, azaz a rendi gyűlés helyének neve | *buzogán* 'clava cambuta; Kolbe, Streitkolbe' etc. < magy. *buzogán* stb. 'ua.' (SULÁN: Slavica II [1962], 116–7) | *čakan* ~ *čagan* ~ *čekan* (l. fentebb) | *farkaš* ~ *farkoš* (régii cseh lovas műszo) 'postilena; Schwarzriemen' < magy. *farkvas* 'ua.' | *kord* 'lovassági kard, Reitschwert' < magy. *kard* 'vágó és szúró fegyver, a kardfélék közös neve' (Slavica II [1962], 110–12) | *palcát* (l. fentebb) | *kepeněk* ~ *kepeň* 'Mantel' < magy. *köponyeg* ~ *köponyeg* 'penula, lacerna, impluvia; Regenmantel' | *kobos* ~ *kobez* ~ *kobes* különböző, általában húros hangszerek neve < magy. *koboz* 'ua.' (StudSl. III, 283–5) | régii cseh *koči* (vűz) 'Kutsche' < magy. *kocsi* (szekér) 'ua.' (MACHEK, Slovník etymologický 211; DÉCSY, Die ung. Lehnwörter der bulgarischen Sprache 43–4).

11. A cseh szókincs magyar elemeinek több mint a fele morva nyelvjárási szó. A morva nyelvjárássokbeli magyar elemek azonban — a morva népi állattartás tárgykörébe tartozó magyar elemek rétegeinek kivételével, amelyek később még visszatérnek — nem sorolhatók egymástól többé-kevésbé pontosan elhatárolható csoportokba vagy rétegekbe. Ezek ugyanis nem bizonyos műveltségi körök vagy területek (pl. mezőgazdaság, ipar, ruházat, táplálkozás, háztartás stb.) kifejezései, hanem a mindennapi élet szavai: a hétköznapi népi élet különböző területeiről esetlegesen kölcsönzött szavak.

A) Olyan szavakról van itt szó, mint pl.: *agác* ~ *hagác* 'robinia pseudo-acacia' < magy. *akác* 'ua.' | *balda* 'ein dicker starker Stecken, z. B. der Fleischhauer' < magy. *balta* 'das Handbeil, die Hacke' (Slavica II, 113–5) | *bár* 'kötőszó stb.' < magy. *bár* 'ua.' (HAUPTOVÁ, Slavica XXVII [1958], 410–14) | *burkovanj* 'kövezett, kővel kirakott ~ borított (pl. út)' < magy. *burkol* igetövéből 'ua.' | *burytáš* 'barna zsinór; zsinórbojt a nadrágon vagy harisnyán' < magy. *borítás* '(a gombkötőknél) ruhabezegésnél használt lapos v. gömbölyű zsinór' (DÉCSY; MNy. LI, 456–7) | *čiběz* 'der Schalk, Schurke' < magy. *csibész* 'ua.' | *děrbek* 'ein Kind' < magy. *gyermek* 'ua.' | *fokoš* 'baltával ellátott bot' < magy. *fokos* 'ua.' (MACHEK, Et. Slov. 111) | *gazda* 'Landwirt' < magy. *gazda* 'ua.' (EtSz.; MACHEK, Et. Sl. 116) | *hajtáš* 'pars vestis replicata; Aufschlag-, Umschlag am Kleid' < magy. *hajtás* 'ua.' | *herdek* 'káromkodás' < magy. *ördög* 'Teufel' | *kamasz* 'Kerl, Lump, Tölpel' < magy. *kamasz* 'Kerl' (MNy. LII, 313) | *kofa* 'Verkäuferin auf dem Markt, Schwätzerin' < magy. *kofa* 'ua.' | *konta* 'Schleier, Hauptzierde der Weiber; calantica, peplum' < magy. *konty* 'ua.' | *mariáš* 'Siebenzehner (Münze mit dem Marienbilde)

< magy. *máriás* (tallér) 'ua.' | *mažár* 'Mörser; mortarium (háztartási eszköz)' < régi magy. *mazsár* 'ua.' | *moňa* ~ *muně* (l. fentebb a 9. pontban) | *rakoš* 'egy rakás téglá; ein Haufen Ziegel' < magy. *rakás* 'Haufen, Stoss' (MNY. LII, 160—5) | *rantoš* 'der Satz von geschmolzener Butter' < magy. *rántás* 'die Einbrenne' (StudSl. III, 297) | *sotor* 'der Zecker, die Mosche' < magy. *szatyor* 'ua.' (StudSl. III, 297) | *lava* 'camelus; das Kamel' < magy. *teve* 'ua.' (МАЧЕК, Et. Slov. 523) | *verbunkoš* 'der Werber' < magy. *verbunkos* 'ua.' etc., etc.

E szóanyag tüzetes vizsgálatának eredményeként a következőket állapíthatjuk meg:

a) A morvaországi nyelvjárások magyar eredetű szavai annyira a mindennapi élet szavai, hogy — egy fogalomkör kivételével — a formalizmus veszélye nélkül nem is lehet megkísérelni őket valamiféle (tárgyi, műveltségi stb.) csoportokra osztani.

b) Az érintett magyar eredetű szavak többsége a morva nyelvjárásokban nem pusztán átvett alapalakjában élt, hanem az alakítani származékok és jelentésváltozatok kisebb-nagyobb családját fejlesztette ki maga körül, ami kétségteljesen a szavak teljes beilleszkedését mutatja.

c) A morva nyelvjárások magyar jövevényszavai — néhány kivétellel — általában szótári jelentésű, tehát teljes értékű szavak. A nemzetközi jövevényszó-kutatás egyik általános tanulságának megfelelően ezek általában főnevek, mégpedig köznevek, amelyeknek egy része a kölcsönzésnél érvényesülő rendszerkénszerű következtében a cseh főnevek hangtani szerkezetéhez van igazítva, amit a csehben a nemek és tövek, valamint az élők és élettelenek kategóriái szerint differenciált cseh főnévragozási rendszer határoz meg. Ezekhez járul két tulajdonnév: a *János* és a *Jóska* keresztnév. — Az egyes magyar főnévi jövevényszók cseh (morva nyelvjárás) származékai közt nagy számban találhatóak melléknévek is; ezek azonban kivétel nélkül a cseh melléknévi rendszer képzési szabályaitól meghatározott belső cseh (morva nyelvjárás) keletkezésű szavak. Egyetlen olyan magyar alapú melléknév van csak anyagunkban, amelynek magyar alapszava főnévként nem mutatható ki: ez a már idézett *burkovany* melléknév, amelyet nőnemű melléknévi alakváltozatában egy *burkovaná silnice* 'kövel burkolt országút' jelzős szerkezetben jegyezték fel egy sziléziai cseh nyelvjárásban; amint azonban látható, ez is a cseh *-ový, -ová, -ové* melléknévképzővel képzett alakváltozat. — Van ezek közt a magyar elemek közt néhány ige is, ezek közül azonban mindössze csak három (*banovat* 'sajnál vkit, bánkódik, búsul vki, vmi után' < magy. *bán* ige 'ua.' | *bantovat* 'vkinek a zsebeit átkutatni' < magy. *bánt* 'impedire, offendere; berühren, beleidigen' | *koštovat* 'verkosten' < magy. *kóstol* 'ua.') való biztosan magyar ige-tőből, de ezek képzésmódja is cseh: az *-ít*, illetve *-ovat* cseh ige-képzők világosan láthatók bennük. Ezekon kívül sok olyan magyar névszótőből képzett cseh (morva nyelvjárás) ige van ebben az anyagban a származékok közt, amelyek már belső cseh keletkezésűek: a magyar jövevény névszók cseh igei származékai (pl. *bolomtat* ~ *bolomtovat*, *cifrovat*, *čaganovat* ~ *čakanovat*, *derešov*, *gazdovat* ~ *gazdit* stb.). Van azonban a cseh (morva nyelvjárás) szókinés magyar elemei közt néhány olyan is, amelyek együttvéve a jövevényszó-kutatásban ritkább jelenséget képviselnek, mivel csak olyan nyelvek viszonylatában akadunk ilyenekre, amelyek közt igen hosszú ideig tartó és nagyon intenzív érintkezés folyt. Őt indulatszók (*basama!*, *coky!*, *erdek!* ~ *herdek!*, *hajs!* és *teremtete*) átvételéről van szó. (Az ezek közt szereplő magyar káromkodásokat — amelyek a morva nyelvjárásokba átke-

rülve is megőrizték ezt a funkciójukat és onnan a cseh városi köznyelvbe is így hatoltak be — a magyarban is nyugodtan tekinthetjük indulatszavaknak, mert használatuk alkalmával nem szótári jelentésük, hanem kizárólag érzelmek kifejező funkciójuk áll az előtérben.) — Végül a vizsgált magyar elemek között van egy példánk a jövevényszó kutatás irodalmában a legritkábbként számon tartott jelenségre: nyelvtani jelentésű szó (nyelvtani szó, segédszó stb.) —, ez esetben kötőszó átvételére is. Ez a *bár* szócska, amely alárendelő (ritkán mellérendelő) kötőszóként, továbbá az óhajtó mondatokat bevezető szócskaként és végül a vonatkozó és kérdő névmások proklytikumaként egyaránt használatos a morva nyelvjárásosságban.

Mindez egyébként azt is bizonyítja, hogy magyarok és morvák közt hosszú időn, sok évszázadon keresztül igen intenzív közvetlen népi érintkezés volt, mert csak ilyen körülmények között kerülhetett ennyi, a mindennapi élet szinte minden területéről való magyar szó a morva nyelvjárásosságba, közöttük indulatszavak, sőt kötőszó is.

Ez tehát a cseh-magyar népi érintkezések egy további nyelvi bizonyítéka.

B) A morva nyelvjárások szókincsében kimutatott számos magyar elem közül csak a népi állattartásra vonatkozó szavak alkotnak nagyobb csoportot: nagyjából harminc magyar eredetű alapszóról van szó és emellett figyelmen kívül hagyjuk ezeknek belső cseh keletkezésű származékait. Ebbe a csoportba tartoznak pl. *barna* ~ *barno* 'barna, füstszínű ökör v. tehén' < magy. *barna* 'fuscus, subniger; braun, bräunlich' | *hegesz* 'hátrahajló szarvú ökör' < magy. *hegyes* 'cuspidatus, praeceutus; gespitzt, spitzig' | *kajla* 'hosszú szarvú ökörfajta neve' < magy. *kajla* 'curvus, inflexus; krumm, verbogen' (MNY. LII, 313) | *ordoš* 'összehajló szarvú ökör neve' < magy. *ordas* (~ *ordos*) 'cinereus, coloris lupini virgatus; wolfsgrau, schwarzgrau, gestreift' (StudSl. III, 292–3) | *sejka* ~ *sejko* 'hosszúszarvú, szürke v. fehér magyar ökör v. tehén neve' < magy. *szőke* 'subalbus, flavus; blond, grau, weisslich' (Kniezsa: Ethnographia XLV, 70; Sulán: MNY. LII, 164–5) | *šarga* ~ *šargo* 'gesztenyeszínű ökör' < magy. *sárga* 'pallidus, croceus, flavus; bleich, gelb' || *deres* 'ein stichelhäriges Pferd (~ Rappé ~ Fuchs) mit einigen wenigen untermischten weissen Haaren' < magy. *deres* '(equus) coloris murini' (Halász: Nyr. XVII, 300) | *fako* ~ *faka* ~ *fak* 'rossz ló, vén gebe' < magy. *fakó* 'equus flavus ~ glaucus; fahles Pferd, Falbe' | *veres* 'der Eisenschimmel; veres ló' < magy. *veres* ~ *vörös* (lószín-név) 'subrufus et murinus' || *bundás* 'nagy gyapjaszórú kutya neve' < magy. *bundás* 'kutyanév' | *fodmek* 'kutyanév' < magy. *fogd meg!* 'kutya biztató, uszító kifejezés: fange ihn! Fasse ihn! (Melich: NyK. XXVI, 500) | *káros* 'kutyanév' < magy. *káros* 'schadend ~ schädlich' | *komondor* 'kutyafajta, magyar juhászkutya' < magy. *komondor* 'régi magyar kutyafajta neve' (StudSl. III, 285) || *aldamás* (l. e cikk 9. pontjában) | *bojtár* ~ *bujtár* '(a valachoknál) fiatal juhászegény' < magy. *bojtár* 'subopilio; Hirtenjunge' | *falka* 'Menge, der Haufen' < magy. *falka* 'die Schar, der Haufen' | *kech* ~ *kach* 'angina equi; die Kehlsucht, Braune' < magy. *keh* (régén *key*) 'ua.' (Halász: Nyr. XVII, 445) | *šugar* 'az ostor vége, ostor hegye' < magy. nyelvjárási *sugar* 'az ostor végére kötött szőrből vagy selyemből való vékony fonadék' stb., stb.

Annak okát, hogy a morvaországi nyelvjárások szókincsében az állattartásra vonatkozó magyar kölcsönszavak olyan számosak, hogy egy fogalom-

körnek megfelelő csoportot képeznek, nyilván azok az intenzív kereskedelmi kapcsolatok képezik, amelyekről a közlemény III. 6. B. e. f. pontjában (valamint az ezekhez kapcsolódó jegyzetben) szólottunk.

12. A következő nagy réteget a cseh argó magyar elemei képezik. Ezek száma kb. 40. Ilyenek a cseh argóban pl.: a *buzi* ~ *buzik* ~ *buzec*, *dišna*, *ďarmek*, *ezer*, *fóty*, *hiaba* ~ *hiava*, *hidek*, *melek*, *pér*, *šáb*, *húšovina*, *inepos*, *leveška*, *šaroky*, *sázava* stb., stb.¹⁷

13. E fő rétegek mellett több kisebb létszámú magyar eredetű szóréteget is kimutathatunk a cseh szókincsben. Ezek közül itt csak az érdekesebbeket említem.

a) A cseh irodalmi- és köznyelvi szókincsben előfordul néhány olyan magyar elem is, amely a morva nyelvjárásosságban nem mutatható ki, és kétségkívül magyar műveltségi hatást tükröz. Ezek tehát nem közvetlen népi érintkezésből származó szavak, hanem „tudós” átvételek, amelyek kezdetben bizonyára magyar környezetfestő stíluselemek lehettek, de a későbbiek folyamán a cseh szókincsben, illetőleg annak megfelelő rétegében meghonosodtak. Ilyen pl. a *palaš* 'ein Pallasch' etc. < magy. *pallos* ~ *palos* 'ua.' és a *bekeš* 'magyar szabású hosszú ködmön, bunda, téli felsőruha' < magy. *bekes* ~ *bekecs* 'ua.', amelyek a csehben ritkán használt, idegennek érzett szavak; a *čáka* ~ *čáko* '(az osztrák—magyar katonák) magas, kemény, ünneplő fejviselete, csákó' < magy. *csákó* 'ua.' a múlt század második felétől —, az *attila* 'rövid zsinórozott magyar kabát' < magy. *attila* 'ua.' — szintén a múlt század második felétől —; a botanikai műszavak közül a *ďumbír* 'gyömbér; gingiber; Ingber (fűszer neve)' < magy. *gyömbér* 'ua.', a XVIII. század vége óta —; a *maďal* 'aesculus hippocastanum' < magy. *magyal* 'aesculus, ilex aquifolium; Stecheiche' — JUNGMANN óta —; a *čirok* ~ *čirok* 'sorghum vulgare' < magy. *cirok* 'ua.' — legfeljebb a múlt század közepe óta ismert csak az irodalmi szókincsben.

b) Ismeretes, hogy a magyar pusztá- és részben cigányromantika a nyugat-európai népek irodalmában, talán leginkább a német irodalomban játszott bizonyos szerepet. Ez a helyzet nemcsak a korabeli német irodalom hatására, hanem magyar irodalmi és egyéb hatások folytán a cseh romantikus irodalomban is. A romantika egyik kedvenc stíluseleme volt a környezetfestő (couleur locale) szavak használata. Ezen az úton kerültek a cseh irodalmi nyelv és részben a cseh köznyelv szókincsébe pl. az olyan magyar szavak, mint *čardaš* 'magyar tánc' < magy. *csárdás* 'ua.' | *čikoš* ~ *čikós* 'lovak pásztorának neve a magyaroknál' < magy. *csikós* 'ua.' | *guláš* 'paprikával és borssal fűszerezett, hagymán párolt, darabolt, rendszerint marhahús (leves)' < magy. *gulás* (~ *gulyás*) 'ua.' | *primáš* 'elsőhegedűs, a cigányzenekar vezetője' < magy. *primás* 'ua.' | *pusta* 'Wüste in Ungarn' < magy. *puszta* 'ua.' stb. A romantika magyar couleur locale stíluselemeiként használták azonban egyes cseh írók műveikben a morva nyelvjárások néhány olyan magyar jövevényszavát is, amelyeket ők közvetlenül a magyarból is, vagy a szlovákból — mint magyar elemeket — ismertek. Ilyenek pl. *bogár* 'lónév, ökörnév' < magy.

¹⁷ Részletesen l. SULÁN, Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához. MNy. VII, (1961) 59—78. l. — A cseh argó-szókincs magyar elemeinek felsorolására és magyarázatára nézve l. a szerző ilyen című cikkét a DOROSZEWSKI-émlékkönyvben, Warszawa, 1963.

bogár '(Käfer; insectum vermis → lassú járású lovak, ökrök neve)' | *fokoš* (l. V. 11. A. pontot) | *išpán* '(régen Magyarországon) a megye közigazgatásának vezetője' < magy. *išpán* 'ua.' | *kalap* 'ein Hut' < magy. *kalap* 'ua.' | *kalpak* 'hohe ungarische Mütze' < magy. *kalpag* 'pileus pellitus; Pelzmütze' 'ua.' | *kočiš* 'ein Kutscher' < magy. *kocsis* 'ua.' | *kučma* 'magyar vagy szlovák szőrme-sapka, báránybőr sapka' < magy. *kucsma* 'ua.' | *kuruc* '(Kreuzfahrer) ein Soldat der Aufstände in Ungarn zur Zeit des Feudalismus' < magy. *kuruc* 'crutius, civis male contentus' | *mađar* 'ein Ungar' < magy. *magyar* 'a magyar nép neve' (ez ugyanis csak a XIX. században bukkan fel a csehben népnévként, addig legfeljebb csak családnévként volt ismeretes) | *paripa* ~ *parypa* 'Pferd ~ Ross; sonipes' < magy. *paripa* 'ua.' etc., etc.

c) A múlt század vége óta a jó hírű magyar konyha és a hazánkban fokozódó idegenforgalom útján is több magyar szó jutott el a cseh irodalmi és városi köznyelvi szókincsbe. Például *dobošovj* (řez) 'tortafajta neve' < magy. *dobos* (torta) 'ua.' | *fogoš* 'egy magyar halétel neve' < magy. *fogas* (halnév) 'salmó dentex, Lucioperca sandra; das Zahnmaul, der Hechtbarsch' | *guláš* (l. jelen közlemény 13. b. pontját) | *lečo* 'ételnév (párolt zöldpaprikából és paradicsomból készült étel)' < magy. *lecsó* 'ua.' | *palačinka* 'eine Art von Pfannkuchen' < magy. *palacsinta* 'ua.' (ŠMILAUER: Naše řeč XXIV, 285–6) | *paprika* '(növény) capsicum → annak termése' < magy. *paprika* 'ua.' | *perkelt* 'das Pfeffer- oder Paprika-Fleisch, der Schmorbraten, das Pörkölt' < magy. *pörkölt* 'ua.' | *terkelice* 'törkölypálinka' < magy. *törköly* (~ *törköly*) 'ua.' stb.

d) A felszabadulás óta, a csehszlovák—magyar külkereskedelmi kapcsolatok fejlődésével párhuzamosan, a magyar jövevényszavak, nevezetesen magyar kivitelű áruk nevének egészen külön rétege képződik a cseh irodalmi nyelvi és városi köznyelvi szókincsben. Ebbe a rétegbe ez idő szerint a következő magyar elemek tartoznak: *bikavér* 'egy ismert magyar bor neve' < magy. *bikavér* 'ua.' | *čabajky* 'magyar kolbász' < magy. *csabai* (kolbász) 'ua.' (a magyarországi Békéscsaba város nevééről, ahol gyártják) | *debrecinka* 'egy magyar import pároskolbász-féle' < magy. *debrecéni* (páros) — Debrecen, magyar város nevééről, ahol eredetileg készítették | *mađarka* 'egy magyar gyártmányú cipőtípus neve' < a magyar etnonimumból | *tokaj* 'magyar nemes bor' < magy. *tokaji* (bor) — a magyarországi Tokaj-hegységben termő borok neve stb.

VI. A magyar elemek útjai a cseh köz- és irodalmi nyelv szókincsébe

14. A cseh szókincsben több, mint 300 magyar elemet tudunk ma kimutatni. Ezek közül kb. 130 a morva nyelvjárási szó. Ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy emellett a cseh szókincs magyar elemei közül kb. 40 argó-szó (és figyelembe vesszük azt is, hogy az argó szókincs a maga saját és speciális törvényszerűségei szerint fejlődik és alakul, tehát külön kezelendő), megállapíthatjuk, hogy a magyar elemek számának több mint a fele morvaországi tájszó.

Ezzel kapcsolatban felvethető az a kérdés, mi volt a magyar elemek fő útja a cseh köz- és irodalmi nyelv szókincse felé?

E vizsgálat végső tanulságaiként a következőket mondhatjuk:

a) A magyar elemek — részben szlovák közvetítéssel, részben a közvetlen magyar—cseh érintkezések révén — több különböző úton jutottak a

cesh irodalmi és köznyelvi szókincsbe, illetőleg a cseh- és morvaországi nyelv-járások szókincsébe.

b) A különböző utak közül fő útnak a morva nyelvjárásosságon keresztül vezetőt tarthatjuk, mert nagyon valószínű, hogy a morva nyelvjárásosságon át került a magyar elemek túlnyomó többsége a cseh irodalmi és köznyelvi szókincsbe.

c) A többi út különböző műveltségi hatásokon, irodalmi stílus- és egyéni írói törekvéseken, a közös katonai szolgálaton, a konyha és a táplálkozás, valamint a nemzetközi kereskedelem fejlődésén át vezetett.

d) Ezeken az utakon kívül volt a középkorban a magyar elemek terjedésének a csehbe egy másik útja is: az udvari-nemesi kapcsolatok, illetve a katonai-hadi érintkezések útja.

VII. Összefoglalás

15. Az előzőekben vizsgált kérdések eredményeit röviden így foglalhatjuk össze:

A maga idejében, a negyvenes évek elején is megalapozatlannak tekinthető K NIEZSÁNAK az a felfogása, mely szerint „a csehekkel való kapcsolataink sohasem voltak szorosak”, tehát a cseh nyelv szókincsére gyakorolt magyar hatás nem is lehetett jelentős. (A teljes idézetet l. a jelen közlemény 1. pontjának első bekezdésében.) Ellenkezőleg: a cseh—magyar érintkezések folytonossága és szinte az élet minden területére való kiterjedése, továbbá az, hogy az érintkezések különböző történelmi megvalósulási formájának legtöbbsége a cseh—magyar érintkezések népi jellegére, tömeges méreteire mutat, — önmagában is azt bizonyítja, hogy a nyelvi kölcsönhatásoknak jelentősnek kell lenniük, mint ahogy jelentősök is: ugyanis nem „néhány” . . . „majdnem kivétel nélkül a katonai terminológia körébe” tartozó magyar kifejezés . . . „került a cseh nyelvbe”, hanem több mint háromszáz, és ennek több mint a fele — mai ismereteink szerint — nem szlovák közvetítéssel. A közvetlenül átvett magyar szavaknak ez a nagy száma a csehben szintén — önmagában is — azt bizonyítja, hogy magyarok és csehek közt tartós és intenzív népi érintkezésnek kellett lennie a történelem folyamán. Egyrészt a cseh—magyar folyamatos és intenzív népi érintkezés, másrészt a csehben kimutatott magyar elemek nagy száma egymást kölcsönösen feltételezi és igazolja is. Ebben van a vizsgált anyag és az eredmény dialektikája.

SULÁN BÉLA